

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

GRADOVI MINEVAJO, FABRIKE NASTAJAJO. INDUSTRIJSKO OBLIKOVANJE V 19. STOLETJU NA SLOVENSKEM

Razstava Narodnega muzeja v Ljubljani (maj - september 1992)

MAJA LOZAR ŠTAMCAR

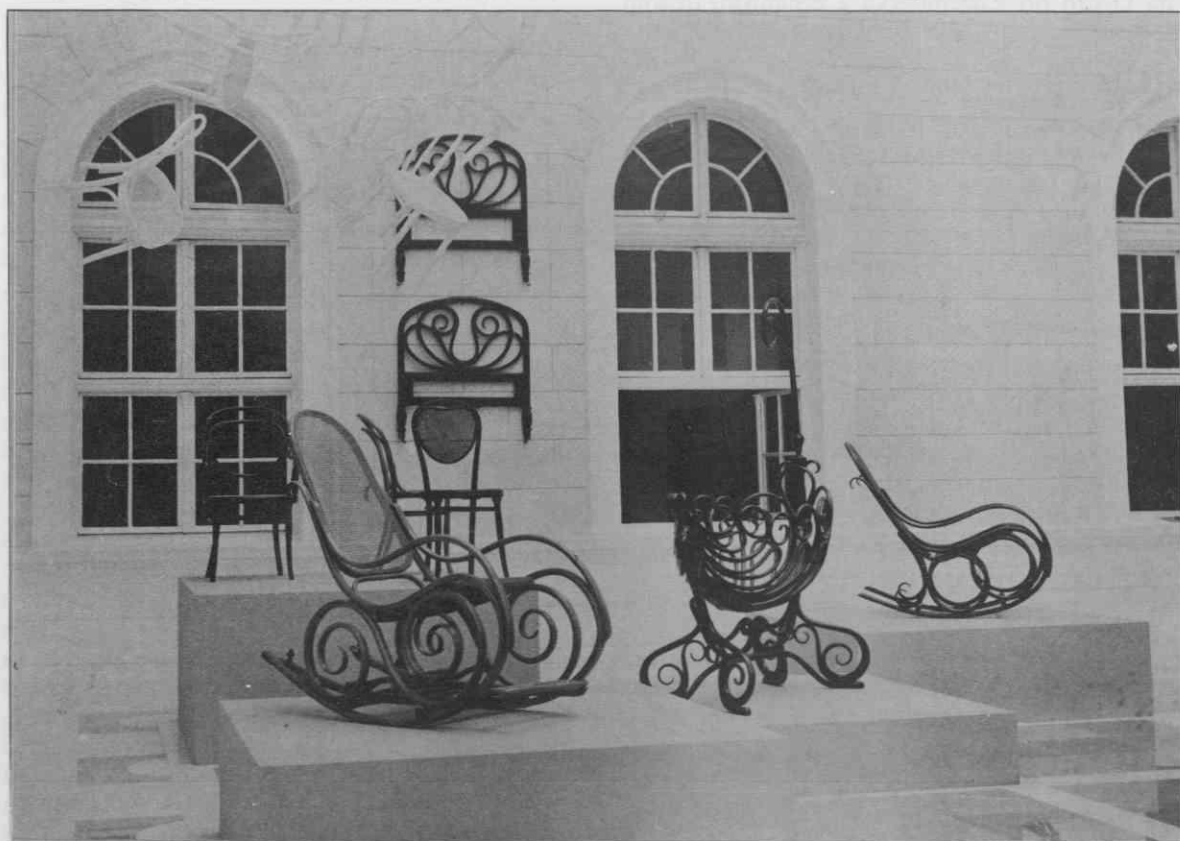
O našem stoletju radi rečemo, da je prineslo prav na vsa področja človekovega bivanja in delovanja v primeri s preteklimi obdobji v najkrajšem času največ sprememb. Vendar bi to oznako enako ali še prej zaslužilo tudi 19. stoletje, čas številnih hitrih političnih preobratov in vojn, oblikovanja narodnih identitet in predvsem prvega industrijskega razcveta.

Zdi se, da smo šele v zadnjih letih, ko se je evropska kulturnozgodovinska veda z vso vnemo lotila med drugim tudi osvetljevanja pogosto zelo občutljivih povezav med umetnostnim ustvarjanjem in oblikovanjem, obrtjo in industrijo, začutili dovolj veliko časovno razdaljo za kritično obravnavo tega razgibanega časa.

Avtorja obravnavane razstave mag. Mateja Kos in mag. Matija Žargi sta v tem smislu zasnovala pregled industrijskega oblikovanja v 19. stoletju na Slovenskem. Prvič je bila na

temelju arhivskega pričevanja z ohranjenim gradivom predstavljena široka paleta intenzivnega utrjevanja industrijske izdelave predmetov za vsakdanjo rabo v preteklem stoletju. Spoznali smo vzpon in padec posameznih tovarn, ki so razstavljale svoje izdelke na pogostih obrtnoindustrijskih razstavah, za svojo visoko tehnično in oblikovno kvaliteto dobivale številne nagrade in se je zato njihov sloves širil po Evropi in naprej. Zlasti je ta razvoj raziskan na področju oblikovanja kovin, keramike in stekla, zajeto pa je bilo tudi oblikovanje pohištva in tekstila, tiskarstvo in knjižna oprema.

V trezno oblikovanem razstavnem katalogu (arh. Ranko Novak, studio Znak), ki se uvršča med obsežne obrazstavne publikacije z vsemi lastnostmi dobre strokovne knjige, je zbranih sedem temeljnih, sintetizirajočih člankov o industrijskem oblikovanju na naših tleh v

preteklem stoletju.

Matija Žargi je v okviru oblikovanja kovin poudaril zlasti pomen Auerspergove železarnice na Dvoru pri Žužemberku z zanimivim orisom tovarniškega življenja. Omenjene so tudi manjše železolivarne v Gradcu v Beli Krajini in Bohinjski Bistrici ter Žabkarjeva v Ljubljani, posebej pa je izpostavljena še zvonarna in livarna družine Samassa iz Ljubljane. V teh tovarnah so poleg strojev izdelovali tudi uporabne predmete t.i. umetniškega železnega in medeninastega liva, ki so v oblikovanju posnemali slogovne značilnosti preteklih stoletij.

V svoji prvi razpravi je Mateja Kos sestavila zgodovinsko sliko izdelovanja keramike v letih pred prelomom stoletja in v prvih desetletjih 19. stoletja v Ljubljani, ko je bilo za Antona Sylvo, Žigo Zoisa in brata Wasser značilno vsestransko tehnološko eksperimentiranje. V zadnji tretjini 19. stoletja so bile med najbolj delavnimi na Celjskem v prvi vrsti Schützova tovarna v Libojah, v Kamniku Schnablova, ob koncu 19. stoletja pa je delal v Ljubljani tudi uspešni pečar Drelse. Posodje iz beloprstene keramike iz prvega obdobja oblikujejo gracilne forme klasicizma, tisto iz zadnje tretjine stoletja pa je živahno razgibanih oblik in obdano s pisanimi glazurami. Naslikana ornamentika pogosto izhaja tudi iz ljudske umetnosti.

V članku o steklu je Kosova sumarno orisala številne gozdne steklarne, med katerimi so

najbolj znane pohorske. Vendar raziskovanje delovanja drugih steklarn, v Posavju, na gornjem Primorskem, na Notranjskem (predvsem Žige Pagliaruzzija na Javorniku) in na Kočevskem ter na Kozjanskem, kaže, da so se tudi te uspešno uveljavile na tržišču. Okrašene steklene posode so bile bodisi v kalup pihane in reliefno stisnjene bodisi iz kristalnega stekla brušene in gravirane. Brezbarvnemu steklu je konkuriralo rubinsko, platinano ali plavično modro steklo. Zlasti v prvi polovici 19. stoletja so se mogle pohorske steklarne po visoki kvaliteti tako merkantilnega kot ambiciozneje, v bidermajerskem okusu oblikovanega stekla, tudi priljubljenih spominskih kozarcev, meriti z znamenitimi češkimi steklarnami. Izmed številnih lokacij in lastnikov je treba omeniti vsaj Benedikta Vivata, lastnika več steklarn, med drugimi tudi v Lobnici na Pohorju.

Z izdelovanjem pohištva, o čemer piše mag. Maja Lozar Štamcar v naslednjem članku, so se na Slovenskem v prvi polovici 19. stoletja ukvarjali pač mizarji starega kova, ki niso imeli ne želje ne znanja po proizvodnji večjih razsežnosti. Šele v zadnji tretjini stoletja je tudi v Slovenijo zašla drugod po srednji Evropi uveljavljena moda pohištva iz upognjenega lesa in našli so se podjetniki, ki so tvegali serijsko izdelavo tega elegantnega, cenenega in trpežnega pohištva, najprej na slovenjegraškem, slovenjebistriškem in mariborskem Pohorju. V začetku 20. stoletja se je težišče izdelovanja v Bahovčevu oziroma Remčevo tovarno v Duplici pri Kamniku in z delavnicami v okolici Vrhnike preselilo v bližino Ljubljane, poznamo pa tudi tovarne pohištva iz upognjenega lesa v Celovcu, Gorici in še kje. Ta podjetja niso niti tehnološko niti oblikovno hodila po novih poteh, ampak so posnemala program drugih tovrstnih tovarn po monarhiji, pred vsemi Thonetovih.

Kako se je na Slovenskem začela razvijati tekstilna industrija, v svojem prispevku osvetli Janja Žagar. Skoraj do sredine 19. stoletja je pri nas prevladovalo za izdelavo oblek laneno platno, volneno sukno ipd., narejeno doma ali v obrtniških delavnicah, po čemer sta bila znana na primer škofjeloški okoliš in Kočevje. Že v 18. stoletju je bila ustanovljena sukarna v Selu pri Ljubljani, precej sukarn pa je bilo tudi na Gorenjskem, kjer so marsikje blago že barvali. Počasi je postal zelo priljubljen bombaž, ki so ga tako kot svilo, trgovci za premožnejše kupce dobivali z Dunaja. Vedno bolj se je uveljavljalo vzorčno potiskano blago, t.i. modrotisk. Večinoma se je pri nas v drugi polovici 19. stoletja prodajalo blago iz največjih središč tekstilne industrije, ki so bila na Češkem, v Šleziji in na Moravskem, v pri nas

nastalih obratih pa so nastajali predvsem polizdelki. Industrijsko blago je bilo živih barv, v nasprotju z domačim in je pripomoglo k raznovrstnejši in živahnejši modi, ne le za meščane ampak tudi za kmečko prebivalstvo, saj je cenejša industrijska izdelava močno znižala cene. Vsakdanja in praznja noša sta v drugi polovici 19. stoletja vedno bolj vključevali okrasne trakove, pa tudi cele kose oblačil iz žameta, svile ali bombaža tako na deželi kot v mestu. Konfekcijsko so bile izdelane nogavice, dežniki ipd., za moške tudi suknje in plašči, medtem ko so se ženske morale še dolgo zanašati le na šivilje. Glavna značilnost razvoja oblikovanja in izdelovanja tkanin in oblačil v 19. stoletju je bilo brisanje razlik v oblačenju različnih socialnih skupin, odločujoča je bila le teža mošnjička.

O oblikovanju knjig pišeta dva avtorja: dr. Branko Reisp o razvoju tiskarstva od začetkov do konca 19. stoletja, Neva Štemberger pa o knjižni opremi v 19. stoletju. Tiskarska dejavnost na Slovenskem je v 19. stoletje, ko so na prehodu iz 18. stoletja v Ljubljani delovale tri tiskarne, Egerjeva, Kleinmayerjeva in Merkova, prenesla bogate izkušnje prejšnjih dveh stoletij. Ob nemških besedilih so ti tiskarji in njihovi nasledniki, med katerimi je najimenitnejši Jožef Blaznik, tiskali slovenske klasike od Stritarja do Župančiča in raznovrstno periodiko. V zadnji tretjini 19. stoletja je

združeni zasebni kapital ustanovil liberalno usmerjeno Narodno pa tudi Katoliško tiskarno. Razen v Ljubljani so bile v preteklem stoletju tiskarne tudi v drugih slovenskih mestih, v Celju, Ptuj, Mariboru, Novem mestu, Postojni, Murski Soboti in Dolenji Lendavi. Likovna podoba slovenske ali na Slovenskem tiskane knjige je bila v skladu z umirjenim razvojem te stroke v 19. stoletju skromna. Blaznik je zgodaj uvedel litografijo, ki je omogočila večbarvni tisk. Skozi vse stoletje so k nam prihajale historizirajoče nemške in avstrijske knjižne ilustracije, ki so jih verno posnemali, šele brata Janez in Jurij Šubic sta se v zadnji četrtini stoletja trudila razviti značilno slovensko umetniško ilustracijo. Vinjete, inicijale in okvirji so bili tiskani s šablonskimi klišeji, ki so jih izdelovala dunajska in graška reprodukcijska podjetja in šele leta 1920 je nastala prva slovenska klišarna v tiskarni Blaznikovih dedičev v Ljubljani.

Člankom sledi katalog razstavljenih predmetov in slikovnega gradiva v tristošestinpetdesetih enotah, s črno-belimi in barvnimi fotografijami, publikacija pa je dopolnjena tudi z obsežnimi angleškimi prevodi besedil.

Tako podprti z zgodovinskimi dejstvi, zbranimi v katalogu, smo se odpravili na sprehod po razstavnih prostorih, kjer smo se neposredno srečali z izbranimi ohranjenimi predmeti. Te priče ne tako daljne preteklosti so v

marsikaterem obiskovalcu obudile nostalgichen spomin na babičino jedilnico, pričarale privid okolja, v katerem so odraščali sami ali pa ga mogoče zaslužili ob gledanju porumenele fotografije.

Primeren uvod v razstavo so bile fotopovečave gradiva iz zgodovine muzejske stavbe s postavitvijo zbirk ter občasnih razstav, pa tudi depojskih prostorov. Muzejska ustanova je namreč aktivno sodelovala pri spodbujanju obrti in industrije. Arhitekt Ranko Novak je koncipiral izčiščeno in geometrijsko jasno postavitvev, ki se je prilagajala osrednjemu razstavnemu prostoru, novo urejenemu, smetanasto rumenkasto toniranemu atriju Narodnega muzeja. V dveh velikih esastih vitrinah, prvi zalomljeni in drugi valoviti, so bili stopničasto razvrščeni keramični, stekleni in kovinski predmeti. Ob njih so na večjih in manjših kvadratastih podstavkih stali kosi pohištva in skupina litoželeznih nagrobnih križev in peči. Slikovno gradivo in dokumenti so bili uokvirjeni obešeni na stranicah podstavkov in na stenah atrija. Oblačila so bila spravljena za steklene paravane s protisvetlobno zaščito, knjige pa so imele središčno pozicijo pred velikim atrijevim portalom. Skozenj smo stopili na muzejski hodnik z zanimivo nakazano rekonstrukcijo ureditve deželne obrtno-industrijske razstave leta 1844 v ljubljanski redutni dvorani. V šotorskem ambientu so stali na

dolгих, z zavesasto draperijo obdanih mizah tudi nekateri avtentični eksponati z razstave leta 1844, ki so že poldrugo stoletje varno spravljene v muzejskih depojih. Po polkrožnem in s Samassovim kandelabrom okrašenem stopnišču, ki je del muzejske stavbe, zgrajene v osemdesetih letih preteklega stoletja in arhitekurnega dosežka par exelence, smo se povzpeli k tretjemu delu razstave v dvorani v prvem nadstropju. Tu so bile predstavljene rekonstrukcije dveh značilnih meščanskih ambientov, salon iz prve polovice 19. stoletja docela v bidermajerskem razpoloženju in jedilnica, opremljena v novorenesančnem slogu druge polovice stoletja. Za gostilniško vzdušje so poskrbeli avtentični predmeti iz opreme ljubljanske gostilne Pri Žabarju. Litoželezna vrtna garnitura in parkovna klop s cestno svetilko pa so spominjali tudi na skrb tedanjih oblikovalcev za urejeno okolje.

Tehnološke podrobnosti obikovanja po posameznih gradivih je bilo mogoče izvedeti iz besedila na računalniku, za informacijsko dopolnilo pa so poskrbele tudi video projekcije o zgodovini najpomembnejših tovarn. Tiskano gradivo ob razstavi so poleg kataloga sestavljale še zloženka in plakat z osrednjim motivom, romantično zibelko iz upognjenega lesa. V muzejski trgovini je bilo mogoče kupiti kopije keramične sladkornice in solnice in kopije glavičev za sprehajalne palice v obliki človeških

glav iz prve polovice 19. stoletja.

Razstava je razgrnila široko pahljačo domiselno oblikovanih in mojstrsko izdelanih predmetov za vsakdanjo rabo, ki prihajajo iz delavnic in tovarn, nastalih v prejšnjem stoletju na Slovenskem. Nekatere zgodovinske okoliščine, v katerih so nastajale, so že raziskane, in so rezultati tudi objavljeni, največkrat pa

to delo še čaka. Na podlagi načrtnega zbiranja ohranjenega gradiva in pregledov arhivov se bo potem dalo ustvariti še jasnejšo sliko o uvajanju novih načinov izdelave, o novih materialih in nenazadnje o novih formalnih rešitvah, s tem pa bo jasnejša tudi kulturnozgodovinska podoba naše domovine v 19. stoletju.

